

Курс етики структурований за такими загальними тематичними блоками-розділами:

5 клас

Вступ. Що вивчає етика.

I. Чим керується людина у своїх вчинках та поведінці.

II. Які правила визначають гармонію людини із собою та з найближчим оточенням.

III. Якими є моральні норми та правила співжиття в людському суспільстві.

IV. Що означає дотримуватися норм етикету в повсякденному житті.

6 клас.

I. Цінності людини в сучасному світі.

II. Людина – частина Всесвіту.

III. Моральні виміри спілкування.

IV. Цінності демократичного громадянського суспільства.

Відповідно до сучасних уявлень про методологічні засади конструювання змісту освіти в програмі застосовано аксіологічний, соціокультурний, культурологічний та діяльнісний підходи.

Аксіологічний підхід передбачає засвоєння учнями на початковому рівні змісту основних етичних понять та моральних категорій, що відбивають систему загальнолюдських та національних цінностей. У процесі опрацювання матеріалу курсу вчитель має створити умови для розуміння та усвідомлення учнями, таких основних етичних понять, наприклад, як добро і зло, добродійство, сором і совість, товаришування й дружба тощо. Програмою передбачено ознайомлення учнів з етикетними нормами, що конкретизують та унаочнюють ці моральні цінності. Усвідомлення учнями моральних цінностей суспільства закладає основи для формування їх власної системи духовних цінностей та морального ідеалу.

Соціокультурний підхід передбачає усвідомлення учнями моралі як одного з соціальних регуляторів систем “Індивід-індивід”, “Індивід-суспільство”, а також засвоєння ними норм суспільного життя, визнання цінностей взаємоповаги та взаємодопомоги, безкорисливості тощо. Серед важливих тем, що розкривають складні взаємозв’язки людини й суспільства, особливе місце належить проблемі моральних засад

громадянства. Учні набувають уміння оцінювати власні вчинки інших з погляду їх суспільної значущості. Засвоюючи зміст “Золотого правила” моралі, вони витлумачують повагу до гідності й прав людини як необхідну умову життя в суспільстві.

Культурологічний підхід передбачає вивчення складових моральної культури особистості й поглиблення та збагачення знань про моральний зміст культури людства, культури, звичаїв і традицій українського народу, різних народів і національностей, які живуть в Україні.

Оскільки курс “Етика” має на меті формування в учнів діяльних чеснот, практичних умінь та навичок (моральної культури), то **діяльнісному підході** слід надавати пріоритетного значення. Учителєві варто вбачати свою роль в тому, щоб допомогти учням сформуванню своє розуміння добра і зла, моралі і справедливості. Навчитися діяти й поводитись, орієнтуючись на моральні правила та цінності. Основним в етиці вважається не вміння гарно говорити про добро та зло, а намагання чинити добро, стверджувати його своїми вчинками, своїм життям, тобто бути добродієм.

Особливий наголос зроблено на вмінні учня моделювати ситуації та розв’язувати їх, проводити аналогії з власним досвідом.

Бех І., Ганнусенко Н., Чорна К.

КОНЦЕПЦІЯ ВИХОВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНО-ОСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Загальні положення. Суспільне життя переконує, що без культивування таких моральних цінностей як добро, людяність, відповідальність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість, толерантність навряд чи можна розраховувати на поліпшення моральної ситуації в нашій країні. Ці моральні феномени в період переходу до ринку, який ще не став цивілізованим, виконують функцію гармонізації особистих і суспільних інтересів.

На жаль, незважаючи на велике значення морально-духовних цінностей в житті людей, вони ще не зайняли належного місця в системі цінностей підрастаючого покоління. Нині в учнівському середовищі зростає злочинність, озлобленість, нігілістичне ставлення до принципів

моралі: спостерігається крайній егоцентризм, низький рівень культури спілкування, небажання покладати на себе відповідальність, недостатня сформованість патріотизму, втрата життєвого оптимізму та інші негативні прояви.

Школа у своїй виховній роботі здебільшого не зуміла подолати авторитаризм, кардинально змінити філософію та ідеологію виховання, повернутись до інтересів особистості, її насущних проблем. Відбувається підміна гуманістичної педагогіки випадковим набором виховних заходів. Часто учень не розглядається як найбільша соціальна цінність, суб'єкт соціального життя, саморозвитку і самовизначення.

В практиці виховної роботи з дітьми вчителями більше уваги приділяється аналізу негативних вчинків, тоді як позитивне частіше не помічається, недооцінюється. В різних ситуаціях взаємодії, коли учні виявляють негативну поведінку, деякі педагоги на перший план ставлять погрозу, покарання. Непрямі виховні засоби (прохання, натяк, усмішка, гумор) і опосередковані засоби (через учнівський актив, громадську думку, неформальних лідерів) використовуються педагогами рідко.

Не використовуються в достатній мірі етично цінні ситуації, соціально цінна і особисто значима діяльність, спрямована на турботу про інших людей, про державу. В результаті в дітей не завжди є можливість реалізувати свої знання в поведінці та вчинках, в них не розвиваються соціальні емоції співпереживання, співчуття, гордості за успіхи інших, а головне - не формується психологічна готовність самому визначати критерії добра і зла, діяти морально за власною ініціативою.

Все це, безумовно, актуалізує проблему виховання гуманістичних цінностей особистості.

Розвиток теорії гуманістичних цінностей в історичній ретроспективі

Традиції теоретичних та практичних досліджень гуманістичного виховання започатковані ще в епоху Відродження. Великі гуманісти епохи проголосили свободу людської особистості, права людини на задоволення земних потреб. Становлення системи гуманістичних цінностей пов'язано з іменами багатьох відомих мислителів ХУІІ-ХУІІІ століть. Свої думки вони спрямовували на пошуки шляхів досягнення гармонії в суспільстві на засадах гуманної моралі.

Німецький філософ І. Кант вважав, що існування людини вже є найважливішою метою. В центрі його філософії – людина, її гідність і доля. Він запевняв, що все потрібно робити для людини, в ім'я її.

Гуманістичні ідеї, пов'язані з розумінням людини як частини природи і самоцінності її особистості, створили основу провідної світової орієнтації прогресивних суспільних рухів. Гуманізм як ідейно-цілісний комплекс став включати в себе всі вищі цінності, вироблені людством на довгому і суперечливому шляху його розвитку, які одержали назву загальнолюдських: людяність, свобода і справедливість, гідність, працьовитість, совість, відповідальність, рівність, братерство та ін.

Гуманізм – окрема і глобальна філософська система. Його самостійність визначається такими ознаками, як автономність, універсальність, фундаментальність гуманістичних ідей, єдність цілей і засобів.

Автономність гуманізму пояснюється тим, що його ідеї не можуть бути виокремлені з релігійних, історичних чи ідеологічних постулатів. Рівень розвитку гуманістичного світогляду повністю залежить від накопиченого людством досвіду з реалізації транскультурних норм суспільного життя: співробітництва, доброзичливості, чесності, лояльності і терпимості до інших, дотримання закону та ін.

Універсальність гуманістичних ідей обумовлена їх застосуванням до всіх людей і будь-яких соціальних систем. В гуманістичному світогляді можливий вихід за рамки культурної відносності, національних, економічних, релігійних, расових та ідеологічних відмінностей. При цьому принципово важливим є не протиставлення універсальних цінностей гуманізму національним, а взаємодія з ними, яка передбачає перехід до різноманітності і багатогранності культурно-гуманістичних позицій, які доповнюють і збагачують одна одну.

Фундаментальність гуманістичних цінностей визначається тим, що вони не можуть розглядатись як щось другорядне. За своїм значенням вони відносяться до найбільш фундаментальних явищ соціальної структури.

Єдність цілей і засобів в гуманістичному світогляді означає недопущення будь-яких спроб будь-якими засобами добиватись своїх цілей. Не можна поступатись гуманістичними принципами, мотивуючи це стратегічною необхідністю.

Гуманістичний світогляд як узагальнена система поглядів, переконань, ідеалів базується навколо одного центру – людини. Саме людина є системоутворюючим фактором, ядром гуманістичного світогляду. При цьому його ставлення містить не лише оцінку світу як об'єктивної реальності, але й оцінку свого місця в навколишній дійсності. Отже, в гуманістичному світогляді знаходять своє відображення

найрізноманітніші ставлення до людини, суспільства, духовних цінностей, тобто, до всього світу в цілому.

Представники гуманістичного напрямку виховання будь-якої епохи завжди намагалися стимулювати “самовираження особистості”. Людина реалізує себе не тільки екзистенціально, але і в якості біологічного виду. Саме тому педагогічна антропологія вчить враховувати у виховному процесі всі властивості людини у їх комплексі. Досить важливим у процесі розвитку є вміння знаходити у кожному конкретному випадку взаємодію соціального і біологічного у людині і здійснювати певний вплив на їх динамічний розвиток. На думку деяких представників філософської антропології, суспільство не може зробити людину відповідальною у гуманному аспекті, а навпаки, людина повинна зробити суспільство гуманним і відповідальним. Відтак для того, щоб реалізувати прогностичні проекти, індивіду слід йти на об’єднання зусиль з іншими людьми. Лише це може сприяти надбанню спільної культури цивілізації суспільства – взаємодія “Я” з “Іншими” та наявності гармонії між ними.

Визначальна роль у пошуку нових гуманних моделей педагогічного процесу майбутньої школи належить В.О.Сухомлинському, який писав, що дійсна гуманність педагогіки полягає в тому, щоб зберегти радість, щастя, на яке має право дитина. В.О.Сухомлинському належить пріоритет у визначенні необхідності виховувати у дітей непопулярні за тих умов цінності: терпимість, милосердя, людяність. Найновітнішою концепцією, яка втілює демократичні, гуманістичні ідеї стосовно формування, розвитку особистості, є цілісна теорія особистісно орієнтованого виховання, розроблена в Інституті проблем виховання АПН України під керівництвом І.Д. Беха. Це нова освітня гуманістична філософія, яка є альтернативою директивній авторитарній педагогіці. В ній обґрунтовано психолого-педагогічні умови, які є основою реалізації особистісно орієнтованого виховання шляхом створення новітніх виховних технологій. В першу чергу – це “формування у суб’єкта здібності і бажання усвідомлювати себе як особистість”, “культивування у вихованні цінності іншої людини”, “культивування у вихованні досвіду свободи приймати особисті рішення”.

Сучасне виховання має відігравати випереджальну роль в розбудові демократичного процесу. Воно має базуватись на кращих здобутках національної культури і педагогіки, сприяти припиненню соціальної деградації, стимулювати самоорганізацію та особисту відповідальність людей, бути гарантом громадянського миру і злагоди в

суспільстві, вчити підростаюче покоління розбудовувати демократичну державу.

Народжене новим часом і новою соціально-культурною ситуацією сучасне виховання здобуло нові риси, які суттєво відрізняють його від виховання тоталітарної доби:

- процес виховання особистості здійснюється в контексті національної та загальнолюдської культури: зміст культури визначає зміст виховання. Шлях до вершини людської цивілізації свій, неповторний, ментально забарвлений;
- свобода вибору підростаючого покоління є основою методологічного вирішення виховних проблем – альтернатива соціальній нормі, яка не допускає відхилень від загальноприйнятого;
- границі виховання розширюються і охоплюють навчання й освіту як засіб виховання;
- у вихованні мають гармонійно поєднуватись інтереси особистості – вільний саморозвиток і збереження своєї індивідуальності; суспільства – щоб саморозвиток особистості здійснювався на моральній основі, а виховання сприяло репродукції культурних, соціалізованих людей; держави, нації – щоб усі діти стали компетентними громадянами-патріотами, гуманістами здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі.

Тому вдосконалення освітньо-виховного процесу нами розглядається в контексті гуманістичної парадигми виховання – ставлення до людини згідно зі ст. 3 Конституції України, як до найвищої цінності, переорієнтації на особистісну спрямованість, створення умов, які забезпечують входження в соціум, усвідомлення принципів і цінностей суспільного життя.

***Гуманістична мораль
як стержнева основа громадянського суспільства
та засіб становлення гуманної особистості***

Проблема специфіки виховання гуманної особистості вимагає від української педагогічної науки усвідомлення потреби саме **в гуманістичній моралі**, яка об’єктивно притаманна правовому громадянському суспільству, бо виходить за рамки вказівної і забороняючої систем та піднімається на більш високий рівень ціннісно світоглядної орієнтації.

На даному етапі розвитку етичної науки все більшої значущості й поширення набувають погляди вчених Ю.М.Смоленцева, О.І.Титаренка, В.Н.Шердакова, Ф.Н.Щербака та ін., які розглядають мораль як унікальний спосіб духовно-практичного освоєння світу людиною (гуманістична етика). В рамках даного підходу регулятивна функція моралі вже не є визначальною. Пріоритетне місце займає світоглядна ціннісно-орієнтуюча функція, оскільки моральна самореалізація особистості найбільш ефективно здійснюється завдяки активізації ціннісно-орієнтуючого потенціалу моралі.

При всій правомірності першого підходу, важливо усвідомити, що світоглядний, ціннісний аспекти моралі, звернення до внутрішнього світу особистості, визнання її самостійності, індивідуальності, автономності повністю ігнорується. В регулятивній функції переважає контрольно-вказівна, наказова сторона моралі, яка передбачає жорстку детермінованість поведінки особистості, що йде від суспільства і є зовнішньою для людини.

В механізмі ціннісної орієнтації акцент переноситься з суспільства на особистість. Посилюється ціннісно-світоглядний план, внутрішнє самовизначення людини в світі в цілому, і в моральних цінностях зокрема.

Цінність на відміну від норми (заповіді, морального кодексу) передбачає вибір. Тому у повсякденних ситуаціях вибору найбільш яскраво проявляється особистісна сутність людини, рівень її моральної культури. Моральна норма – це конкретні правила поведінки, які визначають, як людина має вести себе у суспільстві. В них чітко простежується імперативний характер, а сама дія стимулюється громадською думкою. Однак часто ця думка буває неоднозначною, орієнтованою на загал. Це перешкоджає розвитку людської індивідуальності, самобутності, стриже всіх під одну гребінку.

Розглядаючи проблему суб'єкта моралі, гуманістична етика виходить з того, що мораль – це завжди стосунки суб'єктів, причому рівноправних. Тому у сфері моралі людина не може не бути суб'єктом.

Гуманістична етика розглядає людину в її тілесно-духовній цілісності, визнаючи, що **“мета людини – бути собою, а умови досягнення такої мети – бути людиною для себе” (Е.Фромм).**

Основи доброчесності закладені в самому характері зрілої і цілісної особистості, а зло полягає в байдужості до свого “Я”. Гуманістична етика визнає цінністю не норми, принципи та ідеали, а саму людину, її життя й унікальність. Тому **не самозречення і себелюбство, а**

любов до себе, не хтування індивідуальним, а утвердження свого істинно людського “Я” – ось вищі цінності гуманістичної етики.

Гуманістична етика базується на вірі в людину, визнанні її автономності, незалежності, свободи й розуму. Вона вважає, що людина спроможна самостійно розрізнити добро і зло й правильно робити етичні оцінки. Людина для неї – “міра всіх речей”. Немає нічого ціннішого, ніж людське життя.

Людина зростає до себе і свого щастя лише у взаємодії з іншими людьми. Крім цього, любов до іншої людини, будь-якої форми життя – це її власна сила, завдяки якій вона рідниться зі світом і робить світ посправжньому своїм. Гуманістична етика визначає ціннісні механізми моральної регуляції людської життєдіяльності, критерії морального прогресу.

Гуманістичні цінності проявляються в реалізації сутнісних сил людини, моральному вдосконаленні, особистісному розвитку. Тому, моральні цінності розглядаються через призму таких аспектів:

- **аксіологічного** – звернення особистості до вищих духовних цінностей. До них відносяться такі моральні феномени, як Добро, Свобода, Обов'язок, Честь, Совість, Гідність, Щастя, Любов. Вони співвідносяться не з нормою, а з уявленням про гуманістичний ідеал, як сходження людини до себе кращої;
- **гносеологічного** – залучення особистості до процесу пізнання гуманістичних цінностей, транскультурних принципів співжиття, співробітництва, лояльності і терпимості до інших. Оволодіння етичними знаннями, уміннями бачити те загальне, що не лише об'єднує людство, але й характеризує кожну людину зокрема. Засвоєння етичних правил у сфері спілкування і поведінки, застосування їх у повсякденному житті;
- **когнітивного** – пізнання особистістю через призму гуманістичних цінностей національної і загальнолюдської культур, самої себе, як суб'єкта діяльності і відносин, усвідомлення своїх можливостей;
- **суб'єктно-особистісного** – виявлення суті гуманістичного світогляду, усвідомлення своєї причетності до світу в усіх його проявах, становлення особистості як суб'єкта соціальних відносин.

Гуманістична мораль громадянського суспільства, яке є гарантом розбудови демократично-правової України, відрізняється від інших видів

моралі тим, що його члени через свої організації вміють законним, цивілізованим способом відстоювати свої права, інтереси і свободи, не порушуючи миру і злагоди в суспільстві і тим самим зміцнюючи засади демократичної правової держави.

Гуманістична мораль базується на культурологічній основі, для якої характерний узагальнюючий, інтегративний підхід. Не відкидаючи ні натуралістичної природи моралі, ні ролі релігії в її розвитку, ні її соціальних основ, вона передбачає входження моралі в історичний процес і розглядає її як культурний феномен. Її сутність полягає у тому, щоб забезпечити баланс особистого і громадського блага, гармонізувати процес людського спілкування. **Моральність** же означає реальний стан моральної свідомості, відносин, вчинків людини тобто те, що є в протиположності до того, що мало було б бути.

Моральність є внутрішньою ціннісною основою духовності, культури суб'єкта, яка спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості, усвідомлення обов'язків людини перед іншими людьми, перед Батьківщиною, суспільством, природою. У ставленні до особистості моральність виступає метою, перспективою її вдосконалення, вимогою. Її зміст проявляється в формі норм і оцінок, які мають загальний, обов'язковий для всіх характер. Моральність відображає гуманістичну перспективу розвитку людства визначає критерії оцінки людських цілей і засобів їх досягнення.

Принципи виховання гуманної особистості

Методологічні засади гуманістичного виховання школярів детермінуються положеннями гуманістичної етики, основними державними документами України про освіту та виховання та ґрунтуються на принципах:

гуманізму – проявляється у визнанні людини найвищою цінністю, а її права – пріоритетними. Він вимагає шанобливого ставлення до кожного учня, забезпечення свободи совісті, віросповідання, світогляду, турботи про фізичне, психічне, духовне і соціальне здоров'я;

індивідуалізму – утверджує, перш за все, цінність, унікальність і неповторність кожного індивіда, стимулюючи в ньому прагнення до самоствердження, відповідальності за свої вчинки; передбачає визначення індивідуальні траєкторії розвитку кожного учня з врахуванням його поглядів, інтересів, потреб, життєвої позиції, конкретного соціального статусу, стосунків з іншими людьми;

колективізму – виступає одночасно і умовою і результатом суспільної сутності людини, орієнтуючи її на гармонізацію своїх особистих інтересів громадським;

соціального загартування – передбачає залучення учнів до ситуацій, які потребують вольового зусилля для подолання негативного впливу соціуму, вироблення соціального імунітету, стійкості від стресів, рефлексійної позиції;

толерантності і комунікативної спрямованості (партнерський, емпатійний тип стосунків) – спирається на визнанні продуктивної ролі індивідуалізму в його позитивному гуманістичному сенсі, передбачає прояв терпимості до інших людей, їх поглядів, цінностей, поведінки;

альтруїзму – проявляється у безкорисливій любові і турботі про благо іншої людини.

адекватності виховуючого середовища – передбачає забезпечення в кожному шкільному колективі балансу управління і самоврядування, комфортної життєдіяльності як учнів, так і педагогів, створення оптимальних умов для прояву творчості особистості.

В пошуках засобів гуманізації виховного процесу в сучасній школі педагогічна наука і практика орієнтується на самоцінність людської особистості школяра, її внутрішні ресурси і саморозвиток. Пріоритетом шкільного виховання є створення і забезпечення умов, які сприяють повноцінному особистісному розвитку кожної дитини. Отже, виховний процес в сучасній школі має бути зорієнтованим на особистість школяра, формування його моральної свідомості, моральних цінностей, що проявляються у його поведінці.

Мета і завдання гуманістичного виховання школярів

Метою гуманістичного виховання є формування гуманістичного світогляду на основі розвитку етичної культури школярів. Це відповідає базовому розумінню культури особистості як гармонії культури знань, умінь і ставлень. Знання й уміння опосередковують **ставлення**. Ставлення – це реальний дійсний зв'язок, який встановлює людина з об'єктами оточуючої дійсності в своїй свідомості. Це зв'язок особистісного “Я – Я”, “Я – Ти”, “Я – природа”, “Я – суспільство”. Показниками ставлення особистості є її **якості**. Якості несуть в собі в прихованому стані значиме для людей – **цінність**.

Завдання формування гуманістичних цінностей учнів в контексті сучасної етичної культури: засвоєння елементів прикладної етики, ознайомлення з її базовими категоріями і проблемним полем гуманістичних цінностей; вивчення гуманістичної моралі як

прогресуючого культурного феномену людства; актуалізація гуманістичних традицій світової, вітчизняної етичної культури, сфер їхніх взаємовпливів на формування внутрішньої системи моральних регуляторів поведінки учнів; оволодіння досвідом гуманного ставлення людини до самої себе, до інших людей, до природи, до суспільства в цілому; оволодіння технологіями проектування і поліпшення власного життя, створення самобутнього особистісного образу; укорінення почуття належності до своєї етно-етичної культури, ідентифікація себе з українським народом; формування внутрішніх моральних регуляторів (совісті, честі, обов'язку, власної гідності, спроможності робити вибір між добром і злом, оцінювати гуманістичними критеріями свої вчинки і поведінку); стимулювання навичок сучасного соціального життя, громадянського миру, національної злагоди.

Зміст гуманістичного виховання школярів

Зміст гуманістичного виховання школярів на заняттях факультативу і в позакласній діяльності сучасних умовах має спрямовуватись на формування системи гуманістичних цінностей у становленні духовного світу особистості з можливостями їх збагачення кожним індивідом у процесі інтериорізації.

Людські цінності не рядоположні. Базовими в структурі життєдіяльності особистості, її суспільно-моральної позиції є вищі цінності, які залучають особистість до суспільних відносин на основі гуманістичних принципів, сенсу життя, свободи, людської гідності. Цінності перехідного значення (прикладні) пов'язані з інтересами, потребами, корисністю. Вищими є ті цінності, заради яких люди поступаються іншими цінностями.

Ціннісну систему можна уявити в формі зрізаної піраміди: багато цінностей біля підніжжя і декілька на вершині. Декілька, а не одна, інакше мова йтиме не про мораль, а про фанатизм. Вищі (базові) цінності забезпечують гуманістичну моральність лише групою. Вони виступають “мірою міри”, задають генеральний напрям життєдіяльності. Базові цінності уявляються і переживаються індивідом в конкретно-історичному контексті. Реалії сучасного життя вимагають відображення в змісті виховного процесу базових гуманістичних цінностей, які акумулюють в собі як загальнолюдське так і національне.

Як базові гуманістичні цінності, що характеризують індивідуальну культуру особистості, рівень її вихованості, нами були визначені – **добро, відповідальність, совість**. Ці категорії взаємозв'язані між собою, взаємодоповнюють та взаємопроникають одна в одну.

Добро – це нормативно-оцінна категорія моральної свідомості, яка в узагальненій формі означає, з одного боку, належне і морально-позитивне, а з іншого – морально-негативне, ганебне, недозволене у вчинках і мотивах людей, в явищах соціальної дійсності. Мораль впливає на людську поведінку з позиції протиставлення добра і зла. Тому добро і зло категорії етичної свідомості, від змісту яких залежать усі інші етичні уявлення.

Добро як передумова особистісно-гуманного підходу до людини орієнтує на ставлення до неї як суб'єкта соціального прогресу, власного життя, спрямовує на морально цінну взаємодію з різними сторонами оточуючого світу, сприйняття іншого як цілі, а не засобу для досягнення своїх власних інтересів.

Добро – це і позиція відкритості світу, прийняття світу й себе, здатність і готовність культивувати людяність в собі і навколо себе. Воно є передумовою практично-дійового ставлення людини до світу. Добро безкорисне, щедre і не вимагає обов'язкової винагороди. Воно дозволяє людині і суспільству жити, розвиватись, благоденствувати, досягати гармонії і досконалості.

Виходячи з того, що гуманістична етика визнає пріоритетом людину, її унікальність, неповторність, її щастя, потреби та інтереси, **головним критерієм добра** є все те, що сприяє прояву справжньої сутності людини – її само розкриттю, самовияву, самореалізації, все, що надає смисл людському існуванню.

Іншим критерієм добра і водночас умовою, що забезпечує самореалізацію людини є **гуманізм** і все, що пов'язане з гуманізацією людських стосунків (любов до себе, до іншої людини, до суспільства, народу, нації, свобода і справедливість, людська гідність та ін.). В такий спосіб в категорії добра втілюються уявлення людей про найбільш позитивне в сфері моралі, про те, що відповідає моральному ідеалу, а в поняття зла – уявлення про те, що суперечить моральному ідеалу, перешкоджає досягненню особистого щастя і гуманності у стосунках між людьми.

Добро має свої особливості. По-перше, як і всі моральні феномени, воно є єдністю спонуки (мотиву) і результату (дії). Добрі наміри, які не проявилися в діях, ще не є реальне добро. Це добро потенційне. Як якості особистості, добро і зло є різновидами чеснот і пороків (вад), як прояви поведінки – доброта і злість.

Добра людина - **вдячна**. Вчинок – вдячності втілює діяльнісне ставлення однієї людини до іншої. Структура вчинку вдячності має дві форми. Перша – виражає поведінкову ситуацію, коли одна людина

проявила добродійність до іншої, а інша, в свою чергу, також робить певну послугу. Друга форма – це добротинність, спрямована на певну спільноту. Ця форма вчинку – вдячності є більш ціннісно вагомою, бо особистість прагне своє почуттєве ставлення трансформувати на інших, викликати у них аналогічні переживання і дії (Див.: Бех І.Д. Духовна енергія вчинку. - Рівне, 2004. – 42 с.).

Доброта - це і точка зору, переконаність, тип свідомості, в якому проявляється сутність людини. Добра людина – це людина чуйна, толерантна, сердечна, співчутлива, тактовна, делікатна, здатна розділити чийсь радість чи горе навіть тоді, коли вона обтяжена своїми проблемами. Вміння радіти щастю, благополуччю іншої людини, бажання добра всім людям виступають основою доброти. Якщо ж такі моральні переживання не притаманні особистості, то байдужість до проблем іншої людини, заздрість, егоїзм породжують жорстокість. Жорстока людина ніколи не зможе бути по-справжньому щасливою. Добра людина – справедлива. Справедливість як об'єктивне неупереджене ставлення до себе і світу, пов'язане з поняттям невід'ємних прав людини.

Органічно з'єднані зі справедливістю такі риси як терпимість, милосердя, благородність, великодушність. Великодушність є вищою формою вияву терпимості. Це вже не просто повага до особистості, а ставлення до неї як до цінності і до тих людей, які не завжди можуть відповісти тим самим, у яких не сформовані гуманістичні риси на відповідному рівні.

Великодушність породжує благородство, як здатність людини діяти відповідно до гуманних принципів, поєднувати вимогливість до себе та до інших людей, причому вимогливості до себе відводиться центральне місце.

Благородство людини проявляється у вчинках – відданості та вчинках – вірності. Вчинок-відданість є проявом бажання людини творити добро іншому без будь-яких власних інтересів, а заради глибокого почуття співстраждання як витоку її альтруїстичної спрямованості. Віддана людина переживає радість, коли результат її морально-духовної дії є успішним. Вчинки відданості, як правило, виникають в рамках дружніх відносин. Людина із сформованим вчинком-вірністю сприймає іншу людину в контексті турботливого ставлення до неї. На таку людину можна покластися, не боячись, що вона підведе у будь-якій справі. Це відповідальність найвищого порядку.

Гуманність - це надхарактеристика особистості, яка акумулює комплекс якостей, що характеризують ціннісне ставлення людини до

людини (ставлення до неї як до найвищої цінності, як до мети, а не засобу), повага її прав і свобод.

Гуманність проявляється через вчинок-шанування, що є вищим ступенем морально-духовного ставлення людини до людини. Його спонукою виступає особливий тип мотивації - “Я дію заради тебе”.

Наступною базовою гуманістичною цінністю є **відповідальність** як переживання покладеного на неї кимось чи нею самою обов'язку, потреби, безумовно, виконувати угоду, зобов'язання, звітуватись у своїх діях і покласти на себе провину за можливі наслідки. Відповідальність не виступає відданістю формальному обов'язку, догмі, вірністю раз і назавжди усталеним правилам, а є “здатністю у процесі життя бачити, виділяти, ставити проблеми, вчасно їх усвідомлювати і приймати відповідальні рішення”. (Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. – М., 1959).

Відповідальність визначається як усвідомлена свобода прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів їх досягнення. Відповідальність не суперечить свободі, вона є логічним її наслідком, що об'єднує вчинки особистості у життєвий шлях людини, детермінантою її діяльності та поведінки. Це - одна із сторін адаптації дитини до соціуму. О.Кононко розглядає відповідальність як відповідність між моральною діяльністю особистості та її обов'язком, “як об'єктивну і суб'єктивну єдність”, яка, “зодного боку, є сукупністю об'єктивних суспільних вимог до особистості, а з іншого – своєрідним суб'єктивним станом свідомості, почуттям” (Кононко О.Л. Соціально – емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві). – К., 1998).

Почуття відповідальності реалізується завдяки таким характеристикам як чесність, совісність, здатність відчувати сором і провину. Чесна людина характеризується прямою характеру, правдивістю, ретельним виконанням своїх обов'язків. При зіткненні з несправедливістю вона завжди висловлює своє активне негативне ставлення до неї, стає на захист гуманістичних принципів. Така людина здатна на самокритику. Має сміливість відверто зізнатися у власних помилках, бо особиста честь для неї - це її гідність.

Чесність спонукає особистість зв'язати свої вчинки з вищими культурними надбаннями. Вона не дозволяє суб'єктові поводитись ситуативно, підкоряючись умовам, що склались на даний час. Натомість моральні дії людини, особистісна честь якої перетворилась у міцний внутрішній стрижень, відзначаються стійкістю, сміливістю, самовладанням, перш за все, в екстремальних і конфліктних ситуаціях. Відповідальність передбачає уміння протистояти аморальним явищам,

спокусам, деструктивним силам, завжди робити правильний моральний вибір, проявляти “моральне самозбереження”.

Відповідальність не може бути реалізована без працелюбності. Працелюбність – це потреба докладати свою фізичну або розумову енергію на створення чи перетворення матеріальних і духовних цінностей. Учні мають усвідомити необхідність трудової активності, вияву ініціативи, розуміти як вирішити економічні та соціальні проблеми суспільства, бути готовими до самореалізації в нових ринкових умовах, володіти конкурентноздатністю і можливостями соціальної адаптації у житті за межами школи.

Велику роль у формуванні працелюбності відіграють ініціативність, наполегливість, витримка. Це якості формуються завдяки конструктивним процесам самопізнання та самоусвідомлення, впливу таких цінностей як чесність, терпимість, активність. Визначну роль у формуванні працелюбності відіграє ціннісне ставлення до себе, до інших, до Батьківщини, до природи.

Усвідомлена потреба працювати виступає однією з центральних ознак гуманістичного ідеалу

Важливою базовою гуманістичною цінністю особистості є її внутрішня етична інстанція – **совість**. Психологи та педагоги класифікують її по-різному: становлення совісті як стадій морального розвитку (Колберг Л.), почуття (Кононко О.), внутрішнє мірило якості вчинків (Демиденко В., Якобсон С.), внутрішню детермінанту розвитку моральної особистості (Сухомлинський В.), внутрішній керманіч поведінки дитини (Снайдер Р.).

Совість притаманна лише особистості. Вона включає в себе усвідомлення (совість – усвідомлення), тобто ідеї, норми поведінки, принципи, обґрунтування цих ідей, норм, принципів. Совість включає і ставлення, причому ставлення оцінне – оцінка своїх думок, вчинків, ставлень до когось і до себе, почуття і практичні дії. Вона є внутрішнім регулятором і контролером вчинків і помислів особистості, діючих в чотирьох напрямках, як: рушійна сила, спрямована на дотримання моральних принципів; забороняючий фактор, що попередньо осуджує особистість за вибір чи дію, які ще не здійснились; коректуючий механізм в процесі особистісної дії; контролер, який оцінює вчинки особистості і викликає відповідні моральні переживання.

Гуманістична етика розглядає совість в широкому контексті людських стосунків, показує її органічний зв'язок з поняттям

обов'язку і відповідальності. Сутність совісті по-різному трактується авторитарною і гуманістичною етикою. Авторитарна совість – це грізний голос зовнішнього авторитету, який регулює особистісні дії. При цьому судження і поведінка індивіда відповідають вимогам авторитету (суспільства, релігії, старших та інше). В цьому випадку чеснотами виступають слухняність, обов'язковість та механічна виконавчість. Головними ж пороками – самостійність, непослух, які породжують почуття провини і докори, сумління. Не ображаючи прибічників жорстокого дотримання релігійних правил, відмітимо, що в релігійній етиці основним методом моральної регуляції виступає зовнішній примус, який здійснюється через механізм підкорення, з опорою на страх Божий, тобто віру в те, що життя “не по закону Божому” на людину чекає покарання, або вже “на цьому” світі, або на “тому”. Вільний же вибір забезпечується розумом і волею, залежить від рівня пізнання, свідомості і виваженості особистості. Саме процес вибору реалізується інформованою волею: саме вона рухає розумом, вказуючи йому на необхідний варіант прийняття рішень (на основі етичної компетентності), особистих інтересів, здатність передбачати наслідки своїх дій і готовність нести за них відповідальність.

В гуманістичній етиці розвинуте почуття совісті трактується як здатність до самокритичної оцінки власної ролі в тому чи іншому вчинку, в спроможності співвіднести цей вчинок з загальнолюдським і власним розумінням добра і зла і переживання з цієї нагоди.

Совісна людина схильна до вчинку Я-центрованості. Вона ініціативна, готова взяти на себе більшу частину роботи, прийти на допомогу іншим, а не перекидати відповідальність на когось.

Як моральна риса прояву совісної поведінки людини виступає **совісливість**. Критеріями для визначення совісливості є свідомо покладена на себе відповідальність за прийняте рішення, здатність орієнтуватись на партнера по діяльності, діяти незалежно від присутності зовнішнього контролю, здатність до саморегуляції поведінки.

Підсумок.

Пропонований нами факультативний курс “**Основи гуманістичної моралі**” передбачає врахування вікової специфіки школярів та спрямування його на засвоєння етичних понять і категорій, їх інтеріоризацію в процесі практичної діяльності та поведінки. Він сприятиме розширенню уявлень учнів про гуманістичні цінності людства. Тому його зміст водночас включає і ознайомлення

школярів з гуманістичними цінностями основних конфесій України – християнства, ісламу, іудаїзму та ін., здатними значно підвищити аргументованість моральної освіти, сприяти подоланню міжконфесійного відчуження, виробленню толерантності, віротерпимості, неприйняття релігійного екстремізму.

Вирішення завдань виховання гуманістичних цінностей учнів 1-9 класів визначається, перш за все, їх педагогічною інтерпретацією. Педагогічна функція цінності реалізується в її орієнтуючій, спрямовуючій ролі в життєдіяльності особистості і проявляється як “вісь свідомості”, саморегуляції її поведінки нині і в майбутньому. **Тому факультативний курс “Основи гуманістичної моралі” виконує функції:** 1 – 4 класи поступового занурення дітей у світ етичних категорій, постійного ініціювання усвідомлення дитиною зв’язку свого особистісного “Я” з оточуючою дійсністю, здатності здійснення вибору добра на противагу злу; 5-6 класи – розширення ціннісного спектру життєвих явищ, розвитку здатності сприймати себе, своє “Я”, усвідомлення своєї індивідуальності та неповторності як носія української ментальності; 7-8 класи – розвитку і утвердження почуття дорослості, формування особистісної автономії, власної гідності, внутрішніх критеріїв самооцінки, культури морального вчинку і відповідальності перед собою та суспільством; 9 клас – вироблення критичного способу мислення, динамічності та багатомірності сприйняття оточуючої дійсності, здатності знаходити гуманістичну сутність в різноманітних етичних концепціях, виявляти свою особистісну позицію громадянина, патріота, гуманіста, активного суб’єкта розбудови громадянського суспільства та правової демократичної України.

Ефективність гуманістичного виховання й розвитку учнів 1-9 класів підвищується якщо: впроваджується цілісний підхід до використання гуманістичних цінностей як засобу виховання і розвитку учнів; якщо відбудеться систематизація і структурування змісту програм виховання гуманістичних цінностей учнів 1-9 класів, що базується на засадах гуманістичної етики; якщо виховний процес здійснюється в широкому контексті духовної культури школи; якщо особистісно орієнтована технологія сприяє реалізації психологічного механізму формування цінностей гуманістичної моралі громадянського суспільства; якщо наукоємний процес взаємодії педагогів і школярів спрямований на розвиток гуманістичної моральності особистості; забезпечується створення педагогічно доцільних моральних ситуацій, які б враховували потреби, відчуття, уявлення,

емоції, мотиви, здібності дітей, їх реальне життя; стимулюється суб’єктивна позиція вихованця від мети до підсумків; якщо виховується ціннісно-оцінювальне ставлення до Батьківщини, до світу, до людини, до самого себе; якщо вихованці беруть активну участь у відродженні національних цінностей України в діяльності, спрямованій на гуманізацію суспільства; якщо створюється атмосфера творчого вибору і самовдосконалення; якщо йде орієнтація на добро, обов’язок та совість як базові категорії моралі громадянського суспільства; якщо процес виховання будується на основі суб’єкт-суб’єктної взаємодії педагога і вихованців та особистісному підході до них; спонукає до самопізнання, самовдосконалення, самореалізації особистості.

Оцінюючи результати навчально-виховної діяльності школярів, слід виходити з пріоритетної спрямованості факультативу на формування системи гуманістичних цінностей та моральної вихованості, яка включає:

- *когнітивний компонент* – уявлення про етику та мораль, гуманістичні цінності суспільства і риси характеру особистості; знання правил спілкування, ставлення, поведінки;
- *процесуально-діяльнісний компонент* – прояв культури моральної дії: спроможність на гуманний вчинок, уміння спілкуватись і розв’язувати конфліктні ситуації, співчутливий відгук на переживання іншого, вживання етикетних форм, хороших манер, які сприяють створенню атмосфери доброзичливості, делікатності, такту; готовність брати участь у публічних дебатах, дискутувати і робити моральний вибір в умовах реального життя;
- *ціннісно-смысловий компонент* – прояв інтересу до внутрішнього світу людини, доцільне використання прийомів і способів і способів пізнання іншої людини. Ціннісне ставлення до себе прагнення до самовдосконалення;
- *рефлексивний компонент* – прояв моральної рефлексії, самооцінки особистісних якостей, саморегуляції поведінки, усвідомлення себе як індивідуальності, носія соціальних ролей.